

PETRIĆEVA INICIJATIVA DEHELENIZIRANJA FILOZOFIJE I KRŠĆANSKE TEOLOGIJE*

FRANJO ZENKO

Zagreb

UDK 19 Petrić
Izvorni znanstveni članak
Priljubljen: 30. 1. 2008.
Prihvaćen: 29. 4. 2008.

Sažetak

Pitanje deheleniziranja filozofije i kršćanske teologije zaoštava se problematiziranjem identiteta kako pojedinaca tako i zajednica, posebno onih etničkih i nacionalnih. To se problematiziranje intenzivira slabljenjem uloge nacionalnih država uslijed globalizacije te se strahuje da će nacionalne kulture ostati bez svog najjačeg zaštitinika – nacionalne države. Upravo u Petrićevo vrijeme kada se stvaranjem nacionalnih država 'nacionaliziraju' kulture europskih naroda, a njihove filozofije postaju bitnim formativnim kulturnim identifikacijskim elementom, filozof s Cresa dolazi s provokantnom tezom da začetak europske filozofije nije u starogrčkoj, nego u egipatskoj i kaldejskoj mudrosti. Ta je njegova teza bila i do danas je potiskivana u drugi plan činjenicom što se Petrića stoljećima stiliziralo kao najborbenijeg renesansnog platoničara i kritičara 'bezbožnog' Aristotela i aristotelizma. Analizom Petrićevih tekstova ilustrira se njegova dehelenizacijska inicijativa, profilira njegov motiv da se razotkriju korijeni grčke filozofije i naglasi crkvena recepcija egipatske i kaldejske 'pobožne' mudrosti za koju se zalaže i nagovara papu Grgura XIV. da naredi da se, uz Platonovu filozofiju, uvede na učilišta umjesto 'bezbožnog' aristotelizma. Na kraju se naznačuje suvremeni diskurs o toj Petrićevoj inicijativi u izmijenjenom političkom i ideologijskom kontekstu u kojem je najglasniji spor među afrocentrističke teze o europskoj kulturnoj 'krađi' i sjevernoafričkom porijeklu filozofije i eurocentrističke teze o 'samoniklosti grčke narodne' filozofije, kako bi rekao Albert Bazala, koja je zaštitni znak identiteta europske filozofije i kulture u cjelini.

Gljučne riječi: Petrić, dehelenizacija, filozofija, kršćanska teologija

* Tekst je dio uvodnog izlaganja na međunarodnom simpoziju »Petrić i renesansne filozofske tradicije« u okviru 16. Dana Frane Petrića, u organizaciji Hrvatskoga filozofskog društva, održanog u Cresu 26–29. rujna 2007. g. Rad je planiran i izrađen na projektu »Grisogono i Petrić – dva svijeta renesansne filozofije«, voditeljice M. Girardi-Karšulin.

Uvod

Pitanje dehelenizacije početaka ne samo europske filozofije nego i europske kulture u cjelini zaoštrilo se s problematiziranjem identiteta kako pojedinca tako i raznorodnih zajednica, posebno onih etničkih i nacionalnih. Aktualna akcelerirana globalizacija doživljava se između ostaloga i kao prijetnja identitetima, posebno onim narodnokulturnima koji su se izgrađivali s nastajanjem nacionalnih država. Sve intenzivnijom globalizacijom koja oslabljuje funkcije nacionalne države, u prvom redu one gospodarske, a preko njih i one političke, javlja se bojazan da će nacionalnokulturni identiteti sa slabljenjem nacionalnih država izgubiti svog jedinog zaštitnika i promicatelja.

Otkako su se počele stvarati nacionalne države, bilo novovjekom transformacijom apsolutističkih monarhija bilo njihovim raspadom, 'nacionalizira' se i kultura europskih naroda. Postupno se tako i filozofije tih naroda 'nacionaliziraju' i postaju bitnim formativnim elementom nacionalnih kultura, a time i nacionalnih identiteta. U tome naročito prednjače francuska i njemačka nacionalna kultura s pripadnim filozofijama kao zaštitnim znakovima francuskog i njemačkog nacionalnog duha.

Sve europske nacionalne kulture pozivaju se pak na zajedničko mediteransko starogrčko porijeklo kojim se skupno 'legitimiraju' kao 'europska kultura' sa svojom 'europskom' filozofijom kao jednim od bitnih europsko kulturnih formativnih elemenata. Nasuprot toj i takvoj europeističko centrističkoj kulturologijskoj struji, koja se već afirmira u 16. stoljeću, dolazi Petrić sa svojom inicijativom o dehelenizaciji porijekla filozofije.

I.

Frane Petrić, renesansni filozof, rođen 25. travnja 1529. godine u gradu Cresu na istoimenom otoku, poznat je u prvom redu kao platonik i radikalni kritičar Aristotela i aristotelizma. Poznata je to činjenica o kojoj postoji znatna literatura kod nas i u drugim zemljama, posebno u Italiji gdje je najvećim dijelom živio, djelovao i umro. Spomenimo samo to da ga je, prema jednom autobiografskom pismu jednoj uglednoj osobi, na platonizam 'obratio' neki fratar nepoznatog nam imena. To nije bilo naročito teško jer su mu, kako ističe u tom pismu, aristotelovska predavanja na sveučilištu u Padovi bila dosadna.¹

¹ A. Solerti, »Autobiografia dell' Patrizi«, u: *Archivio storico per Trieste, l'Istria e il Trentino*, sv. 3, fasc. 3–4 (1886), str. 275–281.

Upoznavši se detaljno s Platonovom filozofijom, Petrić je našao trajan izvor inspiracije u pisanju svojih eseja, filozofskih djela i uopće u izgrađivanju svoje filozofije. Pritom se pozivao, naročito kada je raspravljao o stvarima koje se dotiču kršćanskog nauka i teologije, na platonički nastrojene crkvene oce. Prije svega na Augustina. Čak je smatrao da bi se na sveučilišta tada i ubuduće u nastavni plan trebala uvesti Platonova filozofija umjesto one Aristotelove koju su na sveučilišta uveli skolastici s Tomom Akvinskim na čelu kao glavnim promotorom aristotelizma na pariškom, a onda i na drugim sveučilištima.

Najpoznatija Petrićeva inicijativa u tom smjeru jest njegov apel na papu Grgura XIV, koji mu je uputio u posveti svoga glavnoga djela *Nova de universis philosophia*. U tom apelu Petrić kao bitni razlog suzbijanja Aristotelova utjecaja navodi bezbožnost sadržanu u njegovim djelima. Podsjetimo se toga apela koji glasi: »Nekih četiri stotine godina nakon toga (tj. nakon ‘svih starih teologa’, koji se nazivaju crkvenim ocima) skolastički teolozi krenuše u suprotnom smjeru. Stadoše se služiti Aristotelovim bezbožnostima kao temeljima vjere. Ispričavamo ih što ne poznajući grčki to nisu mogli spoznati kao ni upoznati one spomenute oce. Ali im ne opraštamo što su pokušali bezbožnošću poduprijeti pobožnost.«²

Kada se činilo da će se Petrićeva inicijativa početi i konkretno ostvarivati njegovim pozivom da predaje Platonovu filozofiju na sveučilištu Sapienza, odmah nakon njegova nastupnoga predavanja ta je inicijativa bila ugrožena. Petrić je naime ostrim riječima napao Aristotela, i to pred mnogobrojnim prvacima intelektualnog života kao i crkvenih autoriteta u Rimu koji su bili odgojeni u skolastičkoj verziji aristotelizma. Posebno je došla do izražaja ugroženost njegove inicijative da se na sveučilišta u katoličkim zemljama umjesto Aristotela uvedu predavanja o Platonovoj filozofiji kad je papa Klement VIII. dobio zatraženo mišljenje od učenog kardinala Bellarmina »da li da se u Rimu na javnoj gimnaziji, koja nosi naziv Sapienza, predaje Platonova filozofija.«

Premda je Bellarmin znao da je papa sklon tome da Petrić predaje Platonovu filozofiju, ipak je kardinal mudro odgovorio papi. Izvjesnije je da bi opasnost za studente dolazila od Platona nego od Aristotela, ako bi među kršćanskim svijetom Petrić imao katedru za Platonovu filozofiju. Ne zato, nastavlja kardinal, što bi pojedina učenja autora bila ‘inficirana’ zabluda-

² *Nova de universis philosophia*, Zagreb, 1979. (latinsko-hrvatsko izdanje). Posveta papi Grguru XIV (nepaginirana). Citiram prema prijevodu Tomislava Ladana.

ma, nego zato što je Platon mnogo bliži katoličkoj doktrini nego Aristotel. Stoga se treba pribojavati da duhovi, očarani sličnošću stvari u kojima se doktrine slažu, ne skliznu od neiskvarenih učenja u one iskrivljene.³

Mada je, kako je rečeno, papa Klement VIII. bio sklon Petrićevoj inicijativi oko uvođenja Platonove filozofije i platonizma na Sapienzi kao i na drugim visokim europskim učilištima kršćanskih zemalja, ta Petrićeva inicijativa zapravo je doživjela neuspjeh: katedra za Platonovu filozofiju, koja je bila otvorena za Petrićevu profesuru na Sapienzi, nije se popunila nakon njega.

II.

No intenzivnim povijesnofilozofskim i filologijskim istraživanjem grčke, posebno Platonove i Aristotelove filozofije, rodila se i druga Petrićeva inicijativa: inicijativa povratka prastarj egipatskoj i kaldejskoj mudrosti koju je, paralelno sa studijem grčke filozofije, također dugo godina istraživao. Od nje naime, prema Petriću, potječe Platonova pa i Aristotelova, svagda pred javnošću skrivana i stoga tajna mudrost i ezoteričko učenje. Petrićev pokušaj povratka prastare egipatske i kaldejske mudrosti bio je motiviran, osim potragom za izvorima grčke filozofije, i čišćenjem kršćanske vjere od grčkog, prvenstveno aristotelovskog naturalizma i racionalizma.

Prisjetimo se: tada, u 16. stoljeću, prvi protagonisti protestantskog reformacijskog pokreta također su programatski nastojali očistiti kršćansku vjeru od njezine tada školskoteološki, metafizički inspirirane sistematizacije, kako bi došli do biblijski žive kršćanske poruke. Izgrađivanje tog teološkog sistema kršćanske vjere, koji je dostigao svoje savršenstvo u filozofsko-teološkom sustavu Tome Akvinskoga, bilo je posvema pod utje-

³ »Clemente VIII quadam die Bellarminum consuluerat, an e re communi crederet, si Romae in publico Gymnasio, cui a Sapiaentia nomen, philosophia Platonis traderetur. At Bellarminus, tametsi Pontificem pronum ad id videret, nihilominus libere affirmavit periculum certius a Platone quam ab Aristotele manare in ingenia posse, si inter Christianos ille cathedram habeat; non quod pronuntiata singula eius auctoris infecta sint erroribus, sed quia doctrinae Catholicae magis affinis Plato quam Aristoteles est; metuendum propterea, ne capti similitudine rerum, in quibus convenit, sensim animi ab incorruptis ad vitiosa descendant.« I. Fuligatti, *Vita Roberti Bellarmini Plotiani*, Antwerpiae, 1631, s. 189. Citirano prema: Elisabeth von Erdmann-Pandžić, Einleitung, XXIII. U knjizi: *Fraciscus Patricius, Discussiones Peripateticae*. Nachdruck der vierbändigen Ausgabe Basel, 1581. Böhlau Verlag Köln Weimar Wien, 1999.

cajem filozofije, poglavito one Aristotelove. Stoga se, prigovarali su prvi protestantski reformatori, kršćanska vjera ne pojavljuje više kao živa povijesna riječ, nego je udomljena u jedan filozofski sustav. Stoga protestantska deviza *Sola scriptura*, u kojoj reformatori vide čisti pralik vjere, smjera na to da vjeru treba osloboditi od metafizike.

Tu i takvu protestantsku inicijativu teolog Ratzinger, sadašnji papa, identificira kao prvi val dehelenizacije kada se izgonila metafizika iz teologije u nastojanju da se vjera oslobodi od okova tradicionalne školskoteologijske sistematizacije. Izgonom metafizike iz teologije u reformaciji 16. stoljeća, inicijatori te ideje s Luterom na čelu, suprotstavljaju se, kako to formulira Ratzinger, »teologijskoj školskoj tradiciji sistematiziranja vjere«.⁴

Protagonisti protestantske inicijative dehelenizacije kršćanske vjere nisu pritom naravno posizali, kao Petrić, ni za platoničkom, a kamoli za »prastarom« egipatskom i kaldejskom mudročću.⁵ Petrić je naime svojim intenzivnim povijesnofilozofijskim i filologijskim istraživanjem došao do uvjerenja da ne samo Platonova i Aristotelova nego i cjelokupna grčka misao ima svoj izvor u prastaroj egipatskoj i kaldejskoj mudrosti. Taj Petrićev stav suprotan je većini povjesničara filozofije, koji drže da je grčka filozofska misao, kako bi rekao naš Albert Bazala, »samonikla«.

Premda počinje svoju *Povijest filozofije* prikazom filozofije »u istočnih naroda«, a prikaz povijesti »narodne grčke filozofije« tvrdnjom kako ova, tj. grčka filozofija nije »ni prva ni najstarija«, Bazala zastupa i razvija tezu o 'samoniklosti filozofije grčke' oslanjajući se pritom na velike, poglavito njemačke povjesničare filozofije, u prvom redu na Eduarda Zellera i njegovo djelo *Filozofija Grka u njezinom povijesnom razvoju*.

⁴ Vidi pobliže o tome u Ratzingerovom predavanju koje je održano na Sveučilištu u Regensburgu 12. rujna 2006. pod naslovom »Vjera, um, sveučilište – sjećanja i razmišljanja (Glaube, Vernunft, Universität – Erinnerungen und Reflexionen)«.

⁵ Tekstove kao i dokumente o staroj egipatskoj i kaldejskoj mudrosti, koje je godina-ma skupljao, Petrić je objavio u dodatku svog djela *Nova de universis philosophia* iz 1591. pod naslovom »Mystica Aegyptorum et Caldaeorum, a Platone voce tradita. Ab Aristotele excerpta, et conscripta Philosophia. Ingens divinae sapientiae thesaurus. Ad Illustrissimum, et reverendissimum S. R. Card. Federicum Borromeum«, Ferrariae, 1591. – Taj dodatak o staroj egipatskoj i kaldejskoj mudrosti, koji se u literaturi navodi pod skraćenim naslovom »Thesaurus«, nije nažalost objavljen u hrvatskom dvojezičnom izdanju Petrićevog glavnog djela: *Frane Petrić, Nova sveopća filozofija – Franciscus Patritius, Nova de universis philosophia*, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1979. Priredio i pogovor napisao Vladimir Filipović. Prijevod Tomislav Ladan.

Rezimirajmo dosada rečeno. Petrićeva inicijativa povratka prastaraj egipatskoj i kaldejskoj mudrosti bila je motivirana dvostruko: s jedne strane potragom za izvorima grčke filozofije, držeći da cjelokupna grčka misao, uključujući i Platonovu filozofiju, nije samonikla, kako bi rekao naš Albert Bazala, nego da ima svoj izvor u prastaraj egipatskoj i kaldejskoj mudrosti, i s druge strane čišćenjem kršćanske vjere od grčkog naturalizma i racionalizma, prvenstveno od Aristotelove filozofije.⁶

III.

Tijekom istraživanja Petriću se Hermes Trismegist (grčki Hermes Trismegistos /tri puta najveći/, latinski Hermes Trismegistus) nametnuo kao najveći autoritet u prastaraj egipatskoj mudrosti. U svojoj raspravi pod naslovom *Hermes Trismegistus*, kojom uvodi u Hermesove knjige i fragmente, Petrić naširoko raspravlja o povijesnosti ličnosti Trismegista. Na samom početku kaže da je, kako se stoljećima drži, bio »mudročću najveći muž kod Egipćana«, pobijajući pritom mnoge autore koji niječu povijesnost Hermesove ličnosti.⁷

U istoj toj raspravi *Hermes Trismegistus* Petrić drži da su veliki grčki filozofi putovali u Egipat i tamo se izravno u razgovoru sa svećenicima upoznali s tajnom egipatskom mudročću. Uvjeren je da se s podacima do kojih je došao slaže s onim što se priča o Orfeju, Solonu, Pitagori, Talesu, Demokritu i Platonu, da su, putovavši u Egipat, učili egipatske znanosti od samih svećenika, a ne sa stupova, što je bilo izloženo svom narodu.⁸

⁶ Posvećujući svoje glavno djelo *Nova de universis philosophia* papi Grguru XIV. Petrić kaže: »I zašto se od Aristotelove filozofije predaju samo oni dijelovi koji su uveliko neprijeteljski i prema Bogu i prema njegovoj Crkvi, dok se ove pobožne pomagačice nimalo ne cijene? I zaista Hermesova knjžica *O pobožnosti i filozofiji* sadržava više filozofije negoli cjelokupna Aristotelova filozofija, pa bi ovu najpobožniju zadaću lako ispunila.«, F. Petrić, *Nova sveopća filozofija*. Citiram prema Ladanovom prijevodu (posveta papi nije paginirana).

⁷ »Hermetem Trismegistum, virum apud Aegyptos sapientia maximum fuisse, viri multum ac magni, multis iam seculis habuere persuasum.«, F. Patricius, »Hermes Trismegistus«, 1.r, u: »Mystica Aegyptorum...« (Dijelovi sadržani u toj zbirci, uključujući i Petrićeve autorske priloge, kao na primjer studiju »Hermes Trismegistus« ili »Zoroaster«, imaju zasebnu paginaciju.)

⁸ »Huic rei consonat, quod de Orpheo, Solone, Pythagora, Thalete, Democrito, Platoneque narratur. Eos scilicet in Aegyptum profectos, non a columnis, quae populo omni expositae erant, sed a sacerdotibus disciplinas per colloquia, et sobrietatem et sacra didicisse.«, isto, 2v.

Na temelju svega što je istražio i izložio bit će, kako Petrić zaključuje, jasne dvije stvari. Prvo, da je pobožna filozofija sadržana što u Hermesovim knjigama što u fragmentima sukladna dogmama vjere.⁹ Drugo, da su sve grčke filozofije, Pitagorine, Platonove, posebno gdje se u ovoj govori o božanskim stvarima, Aristotelove, posebno one etičke, te stoičke o fizici i prvi principi medicine, uzete iz tih njegovih knjiga kao i drugih koje su nestale.¹⁰ Stoga bi, drži Petrić, bilo u budućnosti za kršćane preporučljivije i korisnije ako bi se jednom u javnim školama čitala Hermesova učenja umjesto onih Aristotelovih.¹¹ Kako bi to olakšao, Petrić upravo s tom namjerom i redigira i prema sadržaju uređuje Hermesove spise, izričit je Petrić u svojoj motivaciji.¹²

Kao drugi izvor iz kojega su, prema Petriću, Grci crpili i oblikovali svoju filozofiju jest Zoroaster. Suprotno raznim mišljenjima o njegovu porijeklu, Petrić u svojoj raspravi »Zoroaster« tvrdi da je Kaldejac i da to može dokazati mnogim dokazima.¹³ Te dokaze u nastavku taksativno i navodi. Njegove pak izreke koje su, razasute po raznim knjigama raznih autora, onih kršćanskih kao i poganskih, posebno onih platoničara (sparsa... per Platoniorum libros), Petrić je skupio, objedinio, preveo na latinski, prema sadržaju klasificirao i objavio.¹⁴ Poput nekih drugih autora i Petrić je te Zoroastrove izreke nazvao *Zoroastrova proroštva*.¹⁵

⁹ »Apparebit autem ex hisce Hermetis, tum libellis, tum fragmentis, pia quaedam erga Deum philosophia, fidei dogmatibus, ut plurimum consonat.«, isto, 3r.

¹⁰ »...Graecas philosophias omnes, Pythagorea, Platoniam in divinis, ac morum dogmatibus Aristotelicam autem, et Stoicam in Physicis, et medicinae etiam prima principia, et ex his, et ex aliis, qui peruerunt eius libris fuisse desumptas.«, isto.

¹¹ »Quamobrem, longe satius, et christianis hominibus consultius, et utilius longe futurum esse, si Hermetis dogmata, potius quam Aristotelica. quae ubique, magna scatent impietate, in scholis publicis, et monachorum Aristoteli nimium addictorum coenobiis, aliquando legantur.«, isto, 3v.

¹² »Quod ut comodius fieri queat, libellos iuxta materierum, uti diximus sequellam ac seriem, in ordinem redegimus.«, isto.

¹³ »Sed Chaldeum eum fuisse, ut credam multis adducor argumentis.«, »Zoroaster«, 3v, u: »Mystica Aegyptorum...«.

¹⁴ »Quae omnia in unum collecta, et in ordines quosdam distributa, quae sparsa invenimus ad communem philosophiae sincerioris studiosorum, et latina fecimus, et publicum libentes damus.«, isto, 4v.

¹⁵ Ta je proroštva pod naslovom »Zoroastri oracula« Petrić objavio u ovdje citiranoj njegovoj studiji »Zoroaster« (8r-11v).

Budući da se u literaturi Zoroastra naziva »magom«, a njegovo učenje »magijom«, od imena kojega se mnogi ježe,¹⁶ Petrić se, istražujući značenje tih izraza, priklanja onima koji drže da ime *mag* znači kod Perzijanaca isto što kod latina mudrac, a kod Grka filozof.¹⁷ Isto tako, slijedeći i u tome mnoge autore, drži da su magi, tj. mudraci ili filozofi, bili i teolozi koji su štovali Boga prinoseći mu molitve i žrtve, držeći da je njihova prava krepost Božja krepost. Petrić vjeruje da se od onog velikog što je Proklo našao u učenju Kaldejaca jedva može naći veće i odličnije napisano od ma kojeg kršćanina.¹⁸

Petrić nalazi u Zoroastrovim proroštvima čak i teologijsko učenje o trinitetu, trojstvu božanskih osoba. Petrić naime kaže kako se u Zoroastrovim proroštvima nalazi spoznaja Boga Oca i Sina i Duha. Vjeruje da je Zoroaster ovu dogmu o Trojstvu osoba primio od Abrahama ili drugih Božjih miljenika, jer mi, tumači Petrić ortodokсно katolički, ne možemo naravnim svjetlom dostići spoznaju tajne Trojstva. U Zoroastrovim se proroštvima nalazi i vjerovanje u Boga stvoritelja svih stvari i svijeta, priznaju se anđeli, propovijeda raj nebeski, besmrtnost duša te učenja o istini, vjeri, nadi. Stoga, zaključuje Petrić, ovaj prvi i najodličniji dio Magije nije ništa drugo nego Teologija i religija. Iako ne potpuno prava kao ona koju je kasnije objavio Krist, ipak se od sviju najviše njoj približuje.¹⁹

Rezimirajmo razloge, ovaj puta prema glavnom djelu *Nova sveopća filozofija*, zašto Petrić dovodi Zoroastra u vezu s Abrahamom? Prvo zato što je, kao i Zoroaster, Abraham, prema Bibliji, iz Ura kaldejskog, dakle

¹⁶ »Magiae nomen hoorent plerique.«, isto, 4v.

¹⁷ »... nomen hoc Magus, idem esse apud Persas, quod apud Latinos sapiens, et apud Graecos philosophus.«, isto, 4v.

¹⁸ »Magi itaque inter alios sapientes maxime Deum sunt venerati: maxime ad Deum praeces et sacrificia porrexerunt. Propriamque eorum virtutem Dei virtutem esse, idest a Deo in se profectam fassi sunt. De qua ad Deum prece, tam magna ea sunt, quae Proclus ex Chaldaeorum dogmatibus subnectit, ut maiora et excellentiora, vix crediderim a quoquam Christiano, scripta reperiri posse.«, isto, 5r.

¹⁹ »Est in his Zoroastri oraculis Dei Patris, et Filii, et Spiritus... aperta cognitio, ... (crediderim hoc dogma de Trinitatepersonarum eum habuisse ab Abramo vel ab aliis Deo Charis, quoniam suo luminenaturali non posse nos devenire in cognitionemmysterii Trinitatis.) Factorem rerum omnium, mundi creatorem eum celebrant. Angelos agnoscunt. Paradisum predicant. Animarum immortalitatem docent expresse. De veritate, de Fide, de Spe, de Amore, seu Charitate, ... (...) Itaque haec prima, praestantissimaque Magiae pars, non aliud est. quam Theologia, et religio; et si non vera plane, uti postea fuit a Christo revelata, attamen proxime omnium ad eam accedit.«, isto, 5r.

Kaldejac. Drugo, što je, prema Petriću, Zoroaster bio suvremenik Abrahama i osobno su se susretali. Treće, što je Abraham izravno razgovarao s Bogom, što se ne može reći ni za jednog ‘pobožnog’ egipatskog ili kaldejskog mudraca. Četvrto, što Abraham nije ništa napisao pa nije moglo doći do Grka, za razliku od Zoroastra koji je, prema Petriću, napisao mnoštvo knjiga te je tako njegovo učenje moglo doći do Grka.²⁰

Petrić detaljno analizira učenja sadržana u Zoroastrovim proroštvima koja se odnose na filozofske sadržaje u disciplinama kao što su fizika, psihologija i etika, a koje obrađuju razne grčke filozofske struje, uključujući i Platonovu i Aristotelovu filozofiju. Tu analizu Petrić zaključuje tezom o recepciji tih Zoroastrovih filozofskih učenja kod vodećih grčkih filozofa. Drži da su većinu od tih učenja preuzeli Aristotel i Platon, dok su ih Plotin, Porfirije, Jamblih i Proklo u svemu slijedili i čak shvaćali kao božanske glasove.²¹

Razumljivo je stoga da Petrić brani općeniti sadržajni karakter tih proroštava od vulgarnih tumačenja prema kojima bi se radilo o pretkazivanju nekih budućih stvari. Naprotiv, radi se zapravo, prema Petriću, o genezi svih stvari, odnosno o njihovu stvaranju. Štoviše, Petrić drži da su Zoroastrova proroštva neke objave o božanskim stvarima i božanskim poredcima te o tome kako je Bog stvorio inteligibilna bića, duše i svijet.²²

Mnogo toga što je ovdje izneseno analizom Petrićevih studija *Hermes* i *Zoroaster* nalazimo i u njegovu glavnom djelu *Nova sveopća filozofija*. Podsjećam i ovdje na to da je spomenute studije i ostale materijale o egipatskoj i kaldejskoj mudrosti Petrić objavio kao dodatak u spomenutom svom glavnom djelu, što nažalost nije objavljeno u hrvatsko-latinskom izdanju toga djela.²³ Usporedbom tih materijala i teksta moglo bi se lakše ustanoviti koliko su učenja staroegipatskih i kaldejskih mudraca utjecala na Petrićevu filozofiju izloženu u njegovu glavnom djelu. Tako bi se moglo vidjeti da se Petrić poziva na prastare mudrace, i to najčešće u prvom dijelu pod naslovom *Panaugija*. Taj naslov je Petrić ‘posudio’ od Filona koji je »najučeniji

²⁰ Usp. *Nova sveopća filozofija, Panaugia*, str. 22.

²¹ »Horum vero dogmatum pleraque, et Aristoteles, et Plato susceperunt. Plotinus vero, et Porphyrius. Et Iamblichus, et Proclus omnia sunt secuti, et ut divinas voces ea sunt amplexati.«, isto.

²² »Sed haec vaticinia, non videntur esse de rebus futuris ullis. Sed revelationes quaedam divinarum rerum et divinarum ordinum, et quomodo Deus, et inintelligibilia entia, et animas, et mundum produxerit.«, isto, 7r.

²³ Vidi gore bilješku 4.

od Židova«, a koji »svjetlost – što isijava iz riječi Božje – naziva najprikladnijim imenom – *Panaugia*, to jest: svesvjetlo. (...) Po tome smo imenu i mi (koji raspravljamo o ukupnoj općenitosti svjetala i svjetlosti) dali naslov *Panaugia* ovim knjigama.«²⁴

Osebujnost Petrićeve filozofije, koju temelji na počelu svjetla, jest svojevrsna suma staroegipatske, kaldejske, platonovske filozofije svjetla te židovsko-kršćanske svjetlosne teologije Starog i Novog zavjeta. Naročito to dolazi na vidjelo upravo u *Panaugiji*, u kojoj afirmira svjetlo kao ontološki i ontoteologijski princip nasuprot Aristotelovu učenju o gibanju kao filozofijskom i ontoteologijskom eksplikativnom počelu svega što jest. Time Petrić legitimira 'novost' svoje filozofije nasuprot one aristotelovske, koja se kao oficijalna uči u katoličkim učilištima.

Vrijedi stoga citirati završetak *Panaugije* gdje spomenuta sinteza dolazi možda do svog najčišćeg izraza. Snažnim prizivanjem glavnih mjesta iz Staroga i Novoga zavjeta sve do *Apokalipse*, gdje se svjetlo dovodi u najužu vezu s Božjom biti, Petrić zaključuje: »Cjelokupni zbor apostola pjeva u Vjerovanju o Kristu: 'Bog od Boga, svjetlost od svjetlosti'. Prema svjedočenju svetih starih ljudi i od Boga nadahnutih, i samoga Krista, riječi Božje i sina (kad kaže: Ja sam život, istina i svjetlo. Ja sam svjetlo svijeta), te onih koji su se s njime družili, pa prema naucima Svete Crkve (kojima se inače bezbožno pretpostavlja Aristotelovska ludorija o svjetlosti): i Bog otac i Sin i Duh Sveti jesu ognjevi. Svjetla, svjetlosti. Ali ne oni koje očima vidimo, nego oni koje – po božanskom otkrivenju – duhom poimamo. A do njih smo se uspeli, kao do najčistijih *počela* svih stvari, dok nam je njihova svjetlost svijetlila, stazom i stubištem svjetlosti i svjetala. To jest: od svjetlosti stvarnoga svijeta do eterskog svjetla i svjetlosti, penjući se zatim od eterskih do empireja, od empireja, do φάος, do *panaugije*, te do nadsvjetskoga sunca, do svjetla Riječi i Sina i do beskrajnog svjetla Oca.«²⁵

Ovaj zaključak panaugijske Petrićeve 'nove' filozofije, inspiriran koliko prastarom egipatskom i kaldejskom 'pobožnom' mudrošću toliko i 'panaugijskom' biblijskom ontoteologijom trebao je biti legitimacijski pečat katoličke pravovjernosti Petrićeve 'nove sveopće filozofije' pred vrhovnim učiteljstvom Katoličke crkve. Sve to nije pomoglo da se *Nova sveopća filozofija* ne nade na indeksu zabranjenih knjiga, doduše s napomenom »dok se ne popravi«.

²⁴ *Nova sveopća filozofija, Panaugia*, str. 21.

²⁵ Isto, str. 23.

IV.

Istražujući recepciju Zoroastrovih oracula u Crkvi, Petrić drži kako su primljena pozitivno, jednako kao što su bila nekoć recipirana proroštva Sibila (tj. proročica poganske antike, koje su navijestile Krista, te su stoga ušle u kršćansku literaturu i ikonografiju). Štoviše, Petrić se izričito poziva na recepciju Zoroastrovih proroštava unutar Katoličke crkve. Prema Petrićevu nalazu mnoga među njima smatrali su stari oci istinitima i pobožnima, a Katolička crkva ih je hvalila i odobravalu.²⁶ Sukladno tim uvidima o katoličkoj recepciji 'prastare' mudrosti Petrić se, analogno inicijativi u svezi s Platonovom filozofijom, zalagao za to da se i 'prastara mudrost' uvede u visoka učilišta u katoličkim zemljama.

Vidljivo je to također iz posvete njegova glavnog djela *Nova sveopća filozofija* papi Grguru XIV. Ugrativši u to djelo, naročito u prvi dio pod naslovom *Panaugia*, mnoge stavove starih mudraca, posebno Zoroastra i Hermesa, od kojih sam mnoge ovdje iznio analizirajući njegove studije o Zoroastru i Hermesu, Petrić spominje na samom početku spomenute posvete papi pet filozofija koje svojom knjigom prinosi papi.

U posveti naime stoji: »Ovom knjigom prinosim Tebi, o najblaženiji oče Grgure, pet filozofija, što su sve pobožne i sve u skladu s vjerom katoličkom: našu vlastitu što je nedavno zasnovana, kaldejsku Zoroastrovu, egipatsku Hermesa Trismegista, zatim mističku egipatsku, te samu Platonovu. A sve sam ih osobno ne malim trudom iz razvalina izbavio, sabrao, objasnio i sudio prema primjerenu znanstvenom poretku. Sve njih Tvojem imenu i milosti, najsvetiji Oče – a i svih budućih rimskih papa – dajemo, darujemo i posvećujemo. Te ih ponizno i odano preporučujemo Vašoj zaštiti.«²⁷ Kako je vidljivo, od spomenutih pet filozofija tri pripadaju 'pobožnoj' egipatskoj i kaldejskoj 'prastaroj mudrosti'.

Ništa međutim nije pomoglo, pa ni citirana posveta papi, da Petrićeva *Nova sveopća filozofija* ne dođe na indeks zabranjenih knjiga, doduše s primjedbom »dok se ne popravi«, kako sam to već istaknuo. No ni Petrićeva obrana svoga djela *Apologia* kao ni njegove *Declarations*, to jest pojašnjenja onih mjesta koja su se cenzorima učinila sumnjivima sa stanovišta orto-

²⁶ »Neque aliter videntur haec suscipienda, quam fuerint olim, Sybillarum oracula suscepta. Inter quae multa fuerint, quae veteribus patribus, vera, ac pia visa, Catholica Ecclesia maximopere, et laudavit, et comprobavit.«, isto.

²⁷ *Nova sveopća filozofija*: »Najsvetijem Gospodinu našem, papi Grguru XIV«. Posveta je nepaginirana.

doksne crkvene doktrine, nisu mogli promijeniti sudbinu Petrićeva glavnog djela.²⁸

Podsjetimo i ovdje da je u Petrićevoj motivaciji deheleniziranja početka filozofije i kršćanske teologije, uz obrazloženje da se kaže istina o pravim izvorima grčke filozofije, poglavito one Platonove i Aristotelove, bio i razlog da se oslobodi kršćanska vjera i teologija od bezbožne Aristotelove filozofije te da se počnu tumačiti prastarom pobožnom filozofijom Egipćana i Kaldejaca.

Ta Petrićeva inicijativa o dehelenizaciji kršćanske vjere bila je dugo zasjenjena činjenicom da je filozof s Cresa bio u svoje vrijeme jedan od najistaknutijih pobornika platonizma i kao takav percipiran u literaturi kroz stoljeća. Bitno se nije promijenila percepcija Petrića ni u najnovije vrijeme kada je intenziviran interes za njega kao za jednog od najznačajnijih renesansnih filozofa.

Današnji diskurs o dehelenizaciji početka europske filozofije posredovana starogrčkom filozofijom vodi se u posve drugačijem idejnom i političkom kontekstu. Najglasniji je onaj, sudeći prema odjeku što ga ima u literaturi, koji se vodi sa stanovišta afrocentrizma i eurocentrizma. S dekolonizacijom koja se ubrzava nakon Drugog svjetskog rata javlja se naime također i problem identiteta ne samo naroda koji postižu svoje nezavisne države nego i kontinenta. Pojava europeizma izazvana je ekspanzijom amerikanizma, te afrikanizma koji su začeli afrički intelektualci (književnici, pjesnici, političari) koji su studirali na elitnim europskim i američkim sveučilištima koncem devetnaestog i tijekom dvadesetog stoljeća. Ideju afrikanizma razvili su, kako je poznato, u ideju panafrikanizma polazeći od ideje da svi afrički narodi imaju nešto zajedničko, a prvenstveno cilj da se Afrika politički i kulturno 'probudi' i oslobodi od kolonijalizma.²⁹

U tom se kontekstu u posljednje vrijeme između ostaloga poteže pitanje koje je već Petrić pokrenuo u 16. stoljeću: studiranjem, prikupljanjem i objavljivanjem tekstova o staroj egipatskoj i kaldejskoj mudrosti. Ustvrdio je kako su te 'pobožne' mudrosti izvor starogrčke, a time i sveeuropske filozofije i kulture. Upravo to pitanje reaktualizira se polemikom između aktu-

²⁸ Te spise izdao je i popratio komentarima T. Gregory, »L'Apologia e le *Declarationes* di F. Patrizi«, u: *Medioevo e Rinascimento. Studi in onore di Bruno Nardi*, Firenze, 1955, p. 385–424.

²⁹ Instruktivni su u tom pogledu dnevnički zapisi s putovanja po Africi francuskog filozofa i esejiste Emmanuela Mouniera *L'éveil de l'Afrique noire*, Œuvres de Mouniner, tome III. Éditions du Seuil, Paris, 1962.

alne afrikanističke teze, analogne spomenutoj Petrićevoj, da Grci nisu autori grčke filozofije, nego narod sjeverne Afrike.³⁰ Nije trebalo čekati odgovor, i to žestok, na tu tezu s europeističkog stanovišta.³¹

Pri pobijanju afrikanističke teze o europskocentrističkoj ‘krađi’ afričke filozofije i kulture u cjelini, inzistira se, kako bi rekao Albert Bazala, na ‘samoniklosti grčke narodne filozofije’ koja je temelj europske filozofije, a time i, s novovjekim ‘nacionaliziranjem’ kultura nastalih europskih ‘nacionalnih’ filozofija. Kako je vidljivo, Petrićeva inicijativa o dehelenizaciji početka filozofije ponovno se aktualizira, mada u drukčijem idejnom i političkom ozračju.

PETRIĆ’S INITIATIVE OF DEHELENIZATION OF PHILOSOPHY AND CHRISTIAN THEOLOGY

Summary

The question of dehelenization of philosophy and Christian theology intensifies the consideration of identity as well as of individuals so as of communities, especially the ethnic and national ones. This consideration is being intensified by weakening of the role of national states due to the globalization, thus resulting with fear that national cultures will lose their strongest protector, i.e. the national state. Just in Petrić’s time when through forming of national states the cultures of European nations are being ‘nationalized’, and their philosophies become an essential formative cultural and identificational element, appears the philosopher from Cres with the provocative thesis that the origin of European philosophy does not come from Ancient Greek but from Egyptian and Chaldeic wisdom. This initiative of his was and still is suppressed to the second plan due to the fact, that Petrić has been through centuries presented as the most rigorous Renaissance Platonist and critic of ‘godless’ Aristotle and Aristotelianism. By analyzing of Petrić’s texts his dehelenization initiative is illustrated, and his intention to reveal the roots of Greek philosophy and stress the positive ecclesiastic reception of Egyptian and Chaldeic ‘pious’ wisdom is presented. He pleads for these ideas and tries to persuade the Pope Gregory XIV. to give the order to introduce the mentioned wisdoms to the universities together

³⁰ Tu tezu zastupa George G. M. James sa svojom knjigom *Stolen Legacy: Greek Philosophy Is Stolen Egyptian Philosophy* iz 1954. koja je u međuvremenu izašla u mnogo izdanja, između ostaloga i u (nakladi Paperback) 2002.

³¹ Taj virulentni Jamesov napad na ‘krađu’ nije ostao bez odgovora sa stanovišta europocentrističkog tumačenja europske kulture i civilizacije. Dala ga je Mary Lefkowitz sa svojom knjigom *Not Out of Africa: How Afrocentrism Became an Excuse to Teach Myth As History* iz 1996.

with Plato's philosophy instead of 'godless' aristotelianism. At the end the modern discourse about this Petrić's initiative is being shortly announced. In the changed political and ideological context as the most loud appears the conflict between the Afrocentric thesis on the European cultural and Northern African origin of philosophy and Eurocentric theses of 'self springing up of Greek folk philosophy', as Albert Bazala would say. This philosophy is a trade-mark of identity of European philosophy and culture in its entirety.

Key Words: Petrić, dehelenization, philosophy, Christian theology